

Ф. А. Винокурова
Державний архів Вінницької області

**ОСОБОВІ АРХІВНІ ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ
ВІННИЧЧИНИ У НІМЕЦЬКІЙ ТА РУМУНСЬКІЙ
ЗОНАХ ОКУПАЦІЇ У 1941–1944 РР.**

У повоєнний період у Державному архіві Вінницької області (ДАВО) почався процес збирання архівних документів з метою увіковічнення пам'яті подій, пов'язаних з Голокостом та опором нацистській політиці геноциду. Різні за походженням і змістом матеріали у своїй сукупності багатоаспектно розкривають жахливі події нацистської політики геноциду, спрямованої на фізичне і моральне знищення євреїв, характеризують специфіку існування єврейського населення на території німецької зони окупації та у Трансністрії, а також висвітлюють активні і пасивні форми протистояння цій політиці, умови виживання та спасіння євреїв. Ці колекції суттєво доповнюють фонди німецьких та румунських окупаційних установ, що зберігаються в ДАВО.

Архівні колекційні фонди можна умовно розподілити на меморіальні архівні колекції та особові архівні фонди.

Офіційне походження мають дві меморіальні архівні колекції: “Вінницька обласна комісія з сприяння у роботі надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їх посібників, чинених ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам СРСР” (ф. Р–1683) та комплекс архівних документів, переданий з Управління СБУ по Вінницькій області (ф. Р–6023). Основний корпус документів складають архівно-слідчі та фільтраційні справи, у тому числі колишніх військово-полонених, “посібників нацистів”, які надійшли на державне зберігання з відомчого архіву обласного управління СБУ.

Період війни відображений в інших, спеціально зібраних співробітниками ДАВО архівних колекціях, де міститься матеріал про факти Голокосту та геноциду. Серед таких документів слід від-

значити, передусім, архівну колекцію “Підпільні організації, партизанські загони періоду Великої Вітчизняної війни на Вінниччині (1941–1944 рр.)” (ф. П–425). За змістом вона тісно пов’язана з іншими документами – “Колекцією з усної історії Голокосту” – спогади та свідчення колишніх в’язнів гетто й концтаборів, “листами з неволі” (листівки, листи) (ф. Р–6022). Вагомою за змістом є і колекція документів “Вінничани – учасники Великої Вітчизняної війни” (ф. Р–5333). Деякі важливі документи зберігаються у архівній колекції документів з історії краю (ф. Р–5022, оп. 1), а також у колекції “Хронологічні справи про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів і звільнення їх частинами Радянської Армії (1941–1944)”. Слід згадати й обласну окупаційну пресу, і періодику ДАВО як джерело для висвітлення ідеології геноциду та посібницької діяльності.

Важливу групу колекційних документів складають особові архівні фонди, які й досі ще не залучалися до наукового обігу. Це колекції краєзнавців, дослідників, письменників, які працювали над періодом Другої світової війни, а також тих, хто пережив Голокост.

Першим слід назвати фонд ветерана війни і праці, колишнього майора держбезпеки Івана Авксентійовича Безуглого. Його особовий фонд Р–6110 як архівна колекція містить 648 справ за 1940–1998 рр.¹ Документи в розсипу передані до держархіву фондоутворювачем (помер в липні 1995 р.), в подальшому (до 1999 р.) частина документів передавалася членами сім’ї покійного. Систематизація документів здійснювалася за тематичними групами та видовими комплексами, в межах яких справи просистематизовані за хронологічним принципом.

Особливу цінність для нас мають документи про діяльність підпільних організацій та їхніх учасників – колишніх партизанів і підпільників, серед котрих широко представлені їхні післявоєнні свідчення і спогади, а також документи, зібрані І.А. Безуглим і пов’язані з діяльністю Вінницького підпілля, в тому числі статті, вірші, тексти виступів учасників підпілля.

Цей масив документів можна розділити на документи офіційного характеру і документи особового характеру. Група офіційних документів представлена копіями звітів про діяльність міського антифашистського підпілля, зокрема, звітом підпільної організації “За Батьківщину”, підписаним І.Я. Бялером².

Подібні документи, яких в архівній колекції понад 150, в ори-

гіналах відклалися в базовому фонді П-425, у фондах обкому Компартії України (П-136), Вінницького міськкому Компартії України (П-87) і дублюються в фондах, що зберігаються в ЦДАГО України – ф. 1 – “ЦК Компартії України” (особливий сектор), фондах партизанських загонів і з’єднань, що діяли під керівництвом Українського штабу партизанського руху.

Оскільки І.А. Безуглий був членом обласної і міської комісії у справах антинацистського підпілля і брав участь у підготовці ряду оглядово-аналітичних документів про діяльність Вінницького підпілля, варіанти і копії відклалися в його архіві і дублюють документи комісії. Такою є, наприклад, “Довідка про діяльність Вінницької підпільної комуністичної організації “За Батьківщину”, що діяла у м. Вінниці і її околицях в роки Великої Вітчизняної війни”³. Цей документ містить інформацію про діяльність підпільників-євреїв І.Я. Бялера, І.С. Драхлера, А.З. Несвежинського – колишніх оточенців і військовополонених, військовослужбовців 6-ї та 12-ї армій.

Як працівник органів держбезпеки, І.А. Безуглий мав можливість виявити та ввести до наукового обігу (щоправда, без поси-лань) копії і виписки, зроблені ним з секретних німецьких документів. Це, наприклад, копії стенографічних записів нарад в Ставці Гітлера під Вінницею, де йшлося про знищення єврейського населення⁴, документи таємної польової поліції (накази, донесення, виписки з документів, листи)⁵, копії донесень таємної польової поліції про охорону, забезпечення порядку навколо споруди “Вервольф”⁶ та багато ін. Джерелознавчий аналіз німецьких документів, які відкла-лися в цій архівній колекції, показав, що вони в основному дуб-люють документи, передані до ДАВО з відомчого архіву обласного управління СБУ і сформовані як архівна колекція – ф. Р-6023. Наприклад, таємне донесення поліцайфюреру СС, оберфюреру і полковнику поліції Гельвігу, датоване 4 травня 1942 р., відносно боротьби з партизанами в Вінниці та її околицях⁷ дублює анало-гічний документ, що надійшов до ДАВО з облуправління СБУ і відклався в одноіменній архівній колекції⁸. В ньому міститься інформація про обставини розгрому конспіративної квартири – групи І.Я. Бялера (на вул.Фастівській, 29), найбільшої підпільної організації міста. Оскільки серед її членів було багато євреїв – 25 осіб, у середовищі підпільників її називали “єврейська організація”. Інформацію, що міститься в цих документах, доповнює пояснювальна записка І.Я. Бялера від 31 листопада 1945 р. з базового фонду П-425.

У ній ідеться про героїчний опір оточених гестапівцями підпільників, котрі утримували оборону близько 4-х годин. Гестапо заарештувало до 20 людей, котрі згодом були розстріляні, підпільниця Марія Іркіс (єврейка за національністю) при арешті покінчила із собою⁹.

В архівній колекції знаходимо матеріали про долю радянської розвідниці Тетяни Куцин (Тетяна Муляр) – колишньої перекладачки особливого відділу 6-ї армії, яка потрапила в оточення в районі с. Подвисоке. Разом з групою жінок-військовослужбовців зуміла вийти з оточення і дістатися до Вінниці. Пошук документів в інших архівних фондах та колекціях ДАВО допоміг відтворити більш-менш цілісну картину про діяльність розвідниці. Нами виявлено заяву до Вінницької міськуправи, підтвердження підставних осіб, за допомогою котрих їй вдалося отримати паспорт фольксдойче на ім'я Тетяни Муляр, приховавши своє єврейське походження¹⁰. Працюючи перекладачем в німецькій будівельній фірмі “Тодт”, вона добувала для підпілля цінні розвіддані про Ставку Гітлера. Досліджуючи цей блок документів, ми простежили подальшу долю розвідниці за документами архівної колекції. В донесенні гауптшарфюрера Ксавера Роша до київської поліції безпеки (Т.Я. Куцин стверджувала, що в минулому вона жителька Києва і закінчила Київський держуніверситет) міститься вимога перевірити особистість останньої¹¹. Виписки з архівно-слідчих справ, що відквалися в особовому фонді І.А. Безуглого, дозволяють зробити висновок про зраду Т.Я. Куцин провокатором, арешт і загибель її в застінках гестапо¹². Досвід показує, що лише комплексне дослідження і використання джерел, що містяться як в офіційних документах різного походження, так і в архівних колекціях – особових фондах, може дозволити отримати найбільш повну інформацію.

Копії протоколів допитів, опитувань колишніх партизанів і підпільників у 4-у управлінні НКДБ, органах НКВС відквалися в архівній колекції ф. Р-6110. Фондоутворювач, маючи доступ до подібного роду документів, зробив виписки з них, зняв копії. Із групи цих джерел ми виділяємо копії протоколів допитів зв'язкового Вінницького підпілля І.С. Драхлера у вересні 1942 р., який доставив на Велику Землю відомості про будівництво і функціонування на околицях Вінниці Ставки Гітлера та інші відомості військово-стратегічного характеру¹³. Інформація, що міститься в справі, не дублюється в інших фондах, що зберігаються в ДАВО. Оригінали цих протоколів в повному обсязі зберігаються в колишньому архіві КДБ СРСР і поки ще недоступні широкому колу дослідників.

Виділяється комплекс свідчень і спогадів колишніх партизанів і підпільників, які не дублюються в інших фондах ДАВО. Це свідчення і спогади вже згаданого одного з керівників вінницького підпілля І.Я. Бялера¹⁴, підпільниці Єлизавети Бершадь із групи Олександра Парамонова, що містять цінні відомості про причини розгрому групи¹⁵, Якова Каца – про будівництво “Вервольфа” і перебування його, Каца, в Вінницькому таборі військовополонених¹⁶ тощо.

Джерелознавчий аналіз даної архівної колекції показує, що в ф. Р–6110 присутня унікальна видова група документів, яка утворилася в результаті збирання фондоутворювачем усних розповідей очевидців, котрі він ввів до наукового обігу, використавши при написанні документальних повістей та романів.

Суттєвим доповненням до описаних вище документів є така видова група архівної колекції, як фотодокументи. Серед них джерела, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження, а саме: фотографія Євгенія Волянського (Коренцвита), колишнього командира розвідгрупи партизанського з’єднання Я.І. Мельника¹⁷, Іполита Мединського, колишнього комісара 2-ї партизанської бригади ім. Сталіна, який очолював групу партизанського десанту¹⁸, Соболева Володимира, вінницького підпільника, який загинув у 1942 р. у застінках гестапо¹⁹. Хоча ці документи переважно вже відображалися в статтях, документальних нарисах і повістях І.А. Безуглого, в котрих, зокрема, описаний окупаційний режим в районі Ставки Гітлера, діяльність підпільних груп і організацій, найбільш відомі з них – “Тайны “Вервольфа” (Вінниця, 1962), “Облава на озброєного вовка” (К., 1986), вони становлять великий науковий інтерес для дослідників історії опору на території Вінниччини.

Творчі матеріали історика і письменника (книги, статті, нариси) описані окремим блоком (оп. 1, арк. 87–89) і характеризують особистість та творчу лабораторію І.А. Безуглого. Особливою зручністю для дослідників є те, що нові документи, а також документи, які дублюють матеріали з архівів СБУ, ЦДАГО України, дозволяють вивчати тему, не виходячи із стін ДАВО.

Фонд Р–5243 “Горб Євдокія Василівна, фольклористка, письменниця” засновано в грудні 1969 р. Крайні дати документів – 1929–1983 рр. У 1999 р. архівна колекція зазнала переробки. Принцип побудови опису – тематичний, всередині тематичних розділів – хронологічний. Колекція містить 519 справ. Безпосередньо нашої теми стосується розділ “Документи щодо Вінницького антина-

цистського підпілля” (індекс 2, 8), де відклалися унікальні матеріали про єврея-підпільника, вінничанина Володимира Соболева. Підпільна антинацистська діяльність В.М.Соболева знайшла також відображення у документах підпільної організації Івана Бевза у базовому архівному фонді з історії підпілля та партизанського руху – П–425. Однак такі важливі документи, як біографія Володимира Соболева, написана його матір'ю Анною Ісааківною, фотокопії листів і фотографії В.М. Соболева за 1937–1940 рр. містяться лише в особовому фонді Є.В. Горб²⁰.

Збирацька діяльність Є. В. Горб була спрямована на збирання свідчень колишніх учасників підпілля і партизанського руху, відклялось у фонді і листування з ними. Це, зокрема, листи колишнього немирівського підпільника Григорія Пінта, матері розстріляного вінницького підпільника Якова Лабельмана. Ці документи є унікальними і мають переважно особистісний характер²¹. Офіційні документи (рішення партійних органів, звіти, пояснювальні записки), що містять відомості про ці ж персоналії, відклалися у базовому фонді П–425. У даній колекції зберігається довідка про причини розгрому підпільної групи Віктора Данілова і обставини арешту розстріляного гестапо у 1943 р. Абрама Таксера (зазначена довідка дублює аналогічний документ колекції ф. П–425)²².

У фонді Євдокії Горб міститься масив фотографій, в тому числі колишніх партизанів і підпільників: члена групи Бевза Берти Вулинської, колишнього начальника головрозвідки партизанської кавалерійської бригади Євгена Волянського та ін.²³

Євдокія Горб була відомою письменницею, яка писала про війну. В її особовому фонді зберігаються рукописи, машинописні варіанти повісті “Тревожная юность” – про участь в антинацистському підпіллі дітей, молоді, в тому числі євреїв – братів Якова і Йосифа Лабельманів, Володимира Соболева, Ірини Соколовської та ін.²⁴

Документи про діяльність Вінницького антифашистського підпілля знайшли своє відображення ще в одній архівній колекції – особовому фонді “Стехов Сергій Трофимович – член КПРС від 1918 р., комісар партизанського загону НКДБ “Победители” під командуванням Героя Радянського Союзу Д. Медведєва (Р–5920).

Архівна колекція почала формуватися в 1982 р., продовжує поповнюватися надходженнями від членів родини С.Т. Стехова (сам фондоутворювач помер у 1995 р.). Справи у кількості 227 од. зб. описані в двох описах. Принцип побудови описів – хронологічно-тематичний.

Одним з розділів опису є “Документы о партизанской и общественной деятельности С.Т. Стехова”. Член Вінницької обласної комісії з видачі партизанських посвідчень Стехов був автором багатьох пояснювальних записок, доповідей про діяльність партизанів і підпільників Вінницької області. Оригінали цих документів відклалися в архівній колекції – базовому фонді П–425, а в особовому фонді Стехова містяться різні варіанти цих документів. Важливими є документи про становлення підпільної організації “За Родину”, активну участь у керівництві якою брав І.Я. Бялер. В особовому фонді відклався ряд матеріалів, що висвітлюють конфліктну ситуацію між колишніми підпільниками І.Я. Бялером та Т.К. Кічко з приводу діяльності підпільної організації “Україна”²⁵.

У тематичній групі справ про діяльність партизанів загону “Победители” (спогади, довідки, виписки, листи) відклатося листування з колишнім лікарем цього партизанського загону А.В. Цесарським, у якому йдеться про високий професіоналізм партизанського лікаря, про виконання ним у найтяжчих умовах своїх обов’язків²⁶. У фонді зберігаються книги А. Цесарського “Исповедь” (М., 1967), “Зяблик” (М., 1968) з присвятами С.Т. Стехову про партизанські будні загону “Победители”, про його бійців²⁷.

Книга того ж автора “Жизнь Дмитрия Медведева” (М., 1969), подарована Стехову, містить розповіді про бійців та командирів загону, про їхні подвиги, в тому числі про бойову діяльність розвідниці Марії Фортус.

В особовому фонді Р–6007 заслуженого лікаря УРСР, почесного громадянина м. Вінниці Северіна Белканії (перше надходження – грудень 1988 р., на 01.01.2003 р. містить 91 справу, які описуються у порядку надходження) зберігаються довідки, підтвердження про зв’язки Белканії, який був у роки окупації керівником підпільної групи медиків, з підпільницею-єврейкою Анною Павловою. Анна Львівна Павлова – у роки окупації рентгентехнік приватного рентгенкабінету – видавала фіктивні медзаключення, звільняючи тим самим молодь від вивезення до Німеччини, збирала зброю, медикаменти для відправки до партизанського загону²⁸.

Інформативні документи про участь євреїв у русі опору є в архівній колекції – особовому фонді колишнього командира партизанського загону кавалерійського з’єднання ім. Леніна Кугая Петра Трофимовича. (Фонд Р–6050 містить 42 справи, перше надходження – квітень 1995 р. Принцип побудови опису хронологічний,

справи описуються у порядку надходження). Документи, що увійшли до особового фонду, висвітлюють участь П.Т. Кугая у підпільній роботі та партизанській боротьбі.

У звіті Вінницькогопромислового та сільського обкомів КП України стосовно додаткового виявлення та обліку учасників антинацистського підпілля, датованому 1964 р., згадується 11 єврейських прізвищ (Бігдай Є.П., Мандельштам Т.В. та ін.)²⁹.

У справі з листами та спогадами підпільників є спогад Бориса Прицкера, бійця партизанського загону, з описом участі у бойових операціях у районі Чорного лісу³⁰.

У фонді зберігаються рукописи та книги мемуарного і художньо-публіцистичного характеру про підпільний та партизанський рух на Вінниччині, в тому числі з авторством Петра Кугая – “Біля вовчого лігва” (про дії підпільників в особливо небезпечному районі – поблизу Ставки Гітлера), (К., 1974); рукописи нарисів “Пригоди Кирила Шила”, “Полум’яні серця”, книга “Звіра ще тільки поранено” (К., 1984). У цих творах мова йде про антинацистську діяльність вінницьких підпільників, зокрема, про групу І.Я. Бялера, І.Е. Бендерського, що входили до складу підпільної організації “За Родину”. Інформація, що міститься в документах особового фонду та книгах, певною мірою дублює документи базової архівної колекції – ф. П–425.

Особовий фонд історика-архівіста Винокурової Фаїни Аврамівни (ф. Р–6121) створено як документальну колекцію у 2001 р. За станом на 01.09.2003 р. він містить близько 420 документів, переважно з історії Голокосту та участі їх в русі опору нацизму. Колекція є результатом проведення польових досліджень стосовно збирання усної історії Голокосту у 1993–2001 рр., здійснення роботи по розшуку у зарубіжних та українських архівах науково-дослідних робіт з проблеми Голокосту на Вінниччині у період Другої світової війни. За документальним складом колекція відображає проблеми Голокосту, як тріади: знищення, опір, спасіння, і описана у 3-х описах.

Опис 1 містить наукові праці Ф.А. Винокурової стосовно вивчення геноциду та Голокосту, їхніх передумов та наслідків.

В опису 2 зберігаються документи щодо геноциду та масового винищення євреїв у Вінницькій області, зокрема відомості про порятунок євреїв за допомогою місцевого неєврейського населення (“Праведники світу”) переважно у німецькій зоні окупації. Документи можна класифікувати за декількома групами.

Це, по-перше, німецькі та румунські документи – копії донесень, наказів, списків, судових вироків та ухвал, виявлених фондоутворювачем у фондах Бундесархіву у м. Кобленці (Німеччина). Зокрема, це матеріали судових процесів над військовими злочинцями у ФРН (1947–1973 рр.), в тому числі судові вирoki стосовно гауптшарфюрера СС і члена зондеркоманди 10 б Роберта Барта (масове знищення євреїв у Могилеві-Подільському від 12 вересня 1943 р.); стосовно Крегера та фон Коскула (знищення євреїв у вересні 1941 р.); стосовно Фінгера Шухарта (розстріли євреїв під час депортації до Трансністрії); Макса Дрескеля та Вальтера Керера (знищення євреїв у м. Ямполі) та ін. (ф. Р–6121, оп.2, спр. 3).

Друга група документів – донесення представників влади та жандармерії до адміністрації та поліцейських органів щодо акцій знищення євреїв у німецькій частині вінницької окупації та у Трансністрії (ф. Р–6121, оп.2, спр. 4).

Третя група документів – звіти фельдкомендатури, донесення охоронних груп, зокрема групи “Схід”, довідки про вирішення “єврейського питання” напередодні приїзду Гітлера до Ставки, виявлені у фондах РДВА (Москва), звіти щодо економічного стану (оп. 2, спр. 5).

Четверта група документів, яка стосується діяльності військового коменданта в румунській зоні, зокрема гарнізону в м. Ямполі (оп. 2, спр. 7), виявлена в фондах фотодокументів КМФ–8 (частина фонду рейхсляйтера Розенберга) у ЦДАВО України. До цієї групи відносяться також і документи ДАЖО – листи Житомирського генералкомісара з питань конфіскації єврейської власності у Вінниці, Козятині, Гайсині, Калинівці (оп. 2., спр. 8).

П’ятий блок копій – з фондів ДАОО (ф. Р–2258 – “Дирекція праці та Дирекція шляхів губернаторства Трансністрії”), де містяться обіжники, вказівки, накази з використання та експлуатації єврейської робочої сили у Вінницькій області як румунською, так і німецькою владою, зокрема щодо побудови 4-ї Берлінської автостради (табори Тарасівка, Чечеловка, Михайлівка тощо), матеріали про страти в’язнів цих таборів після завершення робіт. Вказані документи розкривають важливі відомості, а саме: кількість в’язнів у таборах і гетто, економічне становище та соціальний склад окремих гетто, розвиток господарської діяльності тощо (оп.2, спр. 11). Крім того, скопійовані документи 3-х фондів повітових управ румунських установ, Могилів-Подільської префектури, деяких ра-

йонних управ, де розкрито санітарний стан лікарень, діяльність лікарів, працевлаштування євреїв, які були депортовані з Румунії тощо (оп. 2, спр. 12).

Значний комплекс складають радянські документи та документи колекцій світових центрів вивчення Голокосту. Важливими є копії документів з Союзної НДК (де містяться відсутні в фондах ДАВО матеріали, зокрема по Монастирищенському, Гайсинському та інших районах), документів ДАРФ та Інституту Яд-Вашем (списки розстріляних євреїв по всіх населених пунктах Вінницької області, що не відклалися в ф. Р-1683 (спр. 21–23). Сформовано 26 справ, які містять акти, довідки, свідчення очевидців та жертв Голокосту по Ільїнецькому, Брацлавському, Оратівському, Муровано-Куриловецькому та інших районах (оп. 2, спр. 24–50). Окремий масив опису 2 складають документи щодо колаборантів та зрадників, які відклалися в фондах ДАРФ (ф. 7021, оп. 54) та Відомчого архіву обласного управління СБУ. Зокрема, найцінніша інформація стосується дій 7-го литовського батальону самозахисту, що здійснював охорону єврейських гетто та робочих таборів уздовж вінницької ділянки 4-ї Берлінської автостради, а також брав участь у знищеннях євреїв цих таборів (оп.2, спр. 9, 10).

В описі 3 подані матеріали свідчень тих, хто пережив Голокост на Вінниччині, жертв нацизму, тих, хто врятував євреїв, учасників судових процесів, свідків, визволителів концтаборів та гетто, підпільників і партизанів, зібрані особисто фондоутворювачем. Колекція створена за ініціативою Фонду Спілберга (США), який організував збір інформації в 49-ти країнах. Фондоутворювачем було вироблено власну методику анкетування під час збирання документів меморіальних колекцій ДАВО. Ця робота вимагала попереднього ознайомлення з архівними джерелами різних фондів для виявлення осіб для інтерв'ю, а також паралельного створення бази даних у місцевому відділенні УНФ “Взаєморозуміння та примирення”.

Методика враховувала набір запитань, які б характеризували не відображені в офіційних документах відомості щодо Голокосту на Вінниччині. Анкета передбачала класифікацію категорій населення, містила декілька розділів, де мало бути відображено особистість опитуваного: ім'я та прізвище, місце і дату народження, знання мов, відомості про освіту, трудову діяльність, службу в армії, політичну активність, релігійний стан, самоідентифікацію. Передбачалися запитання про довоєнний період життя, про членів родини,

участь у громадських організаціях тощо. Анкета мала відбивати спогади про війну, про період окупації та повоєнний період, зокрема про табори для переміщених осіб, відомості про долю родини.

Для власне спогадів було створено тематичні опитувальники, типові анкети та додаткові комплекси запитань (передусім ті, що враховували специфіку двох зон окупації) стосовно виявлення соціально-психологічних рис та індивідуального досвіду людей, їхньої оцінки Голокосту як явища тощо. До роботи були залучені соціологи Г. Юдковська та І. Котляр, які забезпечували науковий базис та верифікацію свідчень. Робота проводилася спільно з органами соціального захисту населення, єврейськими громадами області, благодійними організаціями.

Було опитано 1021 особу, з них: 518 жертв Голокосту, 216 учасників антифашистського підпілля та партизанського руху, 92 очевидці подій, 118 рятівників євреїв; 14 циганів, які також стали жертвами тотального геноциду. Мовою інтерв'ю 560 осіб обрали українську, 456 – російську, 5 – ідиш. 6 відеоінтерв'ю було знято на місці Печерського табору-гетто, 5 – Ставки Гітлера у с. Коло-Михайлівка, що знаходиться на відстані 8 км від Вінниці.

Зі спогадів тих, хто пережив Голокост, було сформовано комплекс, перенесений на паперову основу (опис 3).

Серед жертв геноциду, які відповідали на запитання анкети – Юрій Рахман, Роза Школьник, Сюзанна Козоріз (оп. 3, спр. 3), в'язень робочого табору у Вінниці Борис Пріцкер (оп. 3, спр. 4), А. Каплан, Г. Бронфан, Й. Абович та багато інших, які пережили окупацію в містечках Калинівці, Янові, Пикові, Самгородці, Плискові, Погребищах (оп.3, спр. 6). У спогадах Ганни Вайнер-Шпак містяться відомості про організацію єврейської праці на промислових підприємствах Вінниці, Гайсина, Козятини (оп. 3, спр. 5).

У фонді зберігаються свідчення одного з керівників вінницького підпілля В. В. Кіняєва (оп. 3, спр. 5, арк. 1–56), в'язнів Жмеринського гетто Якова Шнайдермана (оп. 3, спр. 9, арк.1–3), Беньяміна Бронштейна (ф. Р–6121, оп. 3, спр. 6), Наума Монастирського (оп. 3, спр. 7, арк. 1–4зв.), Йосифа Юкеліса (оп. 3, спр. 1, арк. 2–4), спогади про самовіддану працю лікарів Ісаака Бланка та Глейзера, фельдшера Вательмана у Могилів-Подільському гетто, які врятували від голодної смерті і висипного тифу багатьох євреїв (оп. 2, спр. 1-а, арк. 1–2).

Окремий блок документів – свідчення та спогади колишніх

бійців окремої 2-ї єврейської партизанської роти під командуванням Давида Мудрика. Важливе значення мають спогади Сари Улицької, В.С. Михайлова (Рабиновича) – командира Чапаївського загону, Ганни Друг, З. Мудрик, М. Пекермана (оп. 3, спр. 17–19).

Свідчення Аркадія Глинеця стосуються Печерського табору та Могилів-Подільського гетто (оп. 2, спр. 2, арк. 7). На особливу увагу заслуговують спогади про діяльність та особистості керівників Жмеринського та Шаргородського гетто Адольфа Гершмана та Меіра Тайха, які змогли організувати обштинне існування та врятувати життя тисячам євреїв (оп. 3, спр. 1, арк. 2–4, спр. 7–8, спр. 5, арк. 1–56, спр. 9, арк. 1–3). У Жмеринському гетто під керівництвом учителя Арона Гефтера діяла антифашистська підпільна група, що входила до складу Жмеринської районної підпільної організації “Радянські патріоти” (оп. 3, спр. 5, арк. 1–55; спр. 7, арк. 1–40, спр. 9, арк. 1–4). Відбиті і процеси об’єднання євреїв на релігійній основі (ф. оп. 2, спр. 3, арк. 2; спр. 8, арк. 1–4). Привертають увагу джерела з інформацією про юних провідників, які виводили з Печери групи втікачів. Тридцятьох земляків-могилівчан урятував 16-річний Арон Кутерман, страчений після тортур (спр. 6, арк. 1–5). У документах згадується про підпільну діяльність у Немирівському (спр. 11, арк. 3) та Брацлавському єврейських робітничих таборах (про братів Костянтиновських) (оп. 2, спр. 10, арк. 8–9; спр. 13, арк. 3; оп. 3, спр. 8, арк. 1–2, спр. 3, арк. 5; спр. 7, арк. 11).

Є свідчення про діяльність групи підпільної організації “Радянські патріоти” під керівництвом М. Вороніна, де від початку 1942 р. комісаром був єврейський юнак Йосиф Привен, втікач з німецької зони з м. Любара Житомирської області (оп.3, спр. 9, арк. 1–3). Багато спогадів стосується організації “За Батьківщину”.

У спогадах висвітлюються факти колабораціонізму, що відклалися як у фонді авторки, так і у засвідчених копійних матеріалах архіву СБУ по Вінницькій області, зокрема щодо 7-го охоронного батальйону литовських фашистських загонів “самозахисту”, який брав участь в охороні гетто й таборів та у розстрілах жертв геноциду (оп. 2, спр. 9–10). Важливий комплекс документів – інформація про “Праведників світу” – родину Гончарових, Г. Дрончака, Й. Заєрничного (оп. 3, спр. 9–14).

¹ ДАВО, справа ф. Р-6110, оп. 1–2.

² ДАВО, ф. Р-6110, оп.1, спр. 148, арк. 1051; ф. П-425, оп.1, спр.179.

- ³ Там само, спр. 179, арк. 1–16; ф. П–425, оп.1, спр. 113.
- ⁴ Там само, спр. 368, арк. 1–23.
- ⁵ Там само, спр. 369.
- ⁶ Там само, спр. 372, арк. 1–45.
- ⁷ Там само, спр. 369, арк. 7–10.
- ⁸ Там само, ф. Р–6023, оп. 5, спр. 9, арк. 338.
- ⁹ Там само, ф. П–425, оп. 1, спр. 78, , арк. 35.
- ¹⁰ Там само, ф. Р–1312, оп.1, , спр. 36 , арк. 592
- ¹¹ Там само, ф. Р–6023, оп. 5, спр. 10, арк. 94–97.
- ¹² Там само, ф. Р– 6110, оп .2, спр. 4, арк. 1–27.
- ¹³ Там само, оп. 1, спр. 208, арк. 1–37.
- ¹⁴ Там само, спр. 261, арк. 1–50.
- ¹⁵ Там само, спр. 254, арк. 1–4.
- ¹⁶ Там само, спр. 272, арк. 1–15.
- ¹⁷ Там само, спр. 516, арк. 1–2.
- ¹⁸ Там само, спр. 549, арк. 1–2.
- ¹⁹ Там само, спр. 577, арк. 1–2
- ²⁰ Там само, спр. 217, 218.
- ²¹ Там само, ф. Р–5243, оп.1, спр. 279–280.
- ²² Там само, ф. П–425, оп. 1, спр. 61, арк. 3–4; ф. Р–5243, оп.1, спр. 304, арк. 1–4.
- ²³ Там само, ф. Р–5243, оп. 1, спр. 306.
- ²⁴ Там само, спр. 74–81.
- ²⁵ Там само, ф. Р–5920, оп. 1, спр. 73, арк. 1–183.
- ²⁶ Там само, спр. 95, арк.1–127.
- ²⁷ Там само, спр. 151–152.
- ²⁸ Там само, ф. Р–6007, оп.1, спр.55, арк. 35–37; спр. 63, арк. 21–22.
- ²⁹ Там само, ф. Р–6050, оп.1, спр. 4, арк. 51–55.
- ³⁰ Там само, спр. 36, арк. 38–47.